

ZAPOSLENJE U POLJOPRIVREDI I ŽIVOT U SELU? MIGRACIONE PREFERENCIJE STUDENATA POLJOPRIVREDE

Dejan Janković, Marina Novakov*

Janković, D. and Marina, Novakov (2012). Employment in Agriculture and Life in Rural Areas? Migration Preferences of Agricultural Students. Thematic proceedings International scientific meeting "Sustainable agriculture and rural development in terms of the Republic of Serbia strategic goals' implementation within the Danube region – the preservation of rural values". Institute of Agricultural Economics, Belgrade. 6-8. December 2012, Tara.
RAD PREZENTOVAN NA KONFERENCIJI.

Abstrakt

U ovom radu izvršena je analiza podataka iz empirijskog istraživanja koje je obavljeno na uzorku od 457 studenta Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Cilj ovog rada je da se ukaže na demografske i migracione probleme u Srbiji, osnovne teorijske okvire za razumevanje ruralnog razvoja i procesa migracija, odnosno, složene odnose različitih faktora koji mogu da impliciraju odluku o privremenoj ili trajnoj migraciji mlade (studentske), a naročito ruralne (studentske) populacije. Analiza je usmerena na ruralnu studentsku populaciju koja se nalazi na studijama poljoprivrede, njihova pojedina socio-ekonomska obeležja, razloge upisa na studije poljoprivrede, očekivanja u vezi sa zaposlenjem, planovima za trajnu migraciju i dr.

Ključne reči: mladi ljudi u ruralnim područjima, migracije, ruralni razvoj

Uvod

Analiza migracionih preferencija mladih uopšte, pa i mladih ljudi iz ruralnih područja ne može se posmatrati nezavisno od negativnih trendova i procesa koji se odvijaju u Srbiji u celini, a naročito u njenim ruralnim područjima. Osnovana je pretpostavka da se ruralna područja mogu razvijati jedino ukoliko u njima postoji dovoljan broj mlađih i

---

* Doc. dr Dejan Janković, mr Marina Novakov, istraživač saradnik. Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, 21000 Novi Sad, tel. +381 485 3381; jankovic@polj.uns.ac.rs, marinan@polj.uns.ac.rs. Rad je deo istraživanja na projektu „Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva Republike Srbije u okviru Dunavskog regiona“ (2010-2014), projekat III 46006 i projektu „Ruralno tržište rada i ruralna ekonomija Srbije – diverzifikacija dohotka i smanjenje siromaštva“ (2010-2014), projekat ON 179028.

obrazovanijih ljudi. Paradoksalno je uvek da se obrazovne aspiracije mladih iz ruralnih područja mogu zadovoljiti jedino odlaskom u veće urbane (univerzitetske) centre u kojima, sticanjem obrazovanja, oni izgrađuju i „ruralno drugačije“ preferencije i pogled na svet uglavnom u vezi sa zaposlenjem, nastavkom obrazovanja, karijerom, stanovanjem, porodicom itd. Tako obrazovani mladi ljudi veoma često se ne vraćaju u ruralne zajednice iz kojih potiču i time dugoročno utiču na njihovu devitalizaciju i nemogućnost regeneracije. Mešavina strukturalnih i individualno-motivacionih faktora imaju za posledicu takve socijalne tendencije. U prvom delu rada ukazaćemo na globalni i ruralni kontekst Srbije, kao osnovni okvir za analizu nekoliko kompleksnih veza koje su identifikovane u empirijskom istraživanju studenata Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Nakon toga osvrnućemo se na ulogu visokoobrazovanih kadrova u agrarnom i ruralnom razvoju, naročito u kontekstu onoga što se u teoriji naziva endogenim ruralnim razvojem. U završnom delu rada povezaćemo teorijska saznanja u vezi sa problemom migracija iz ruralnih područja i rezultate pomenutog empirijskog istraživanja studenata Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu.

Globalni i ruralni kontekst Srbije

Pitanje depopulacije ruralnih područja jedno je od centralnih pitanja koja se već decenijama vezuju za ruralna područja kako Evrope, tako i Srbije. U okviru ove složene problematike pojavljuje se čitav niz ključnih tačaka poput migracija mladih ljudi, nezaposlenosti u ruralnim područjima, urbane koncentracije i sl. Ova pitanja predstavljaju neka od centralnih pitanja u Evropskoj uniji, među kojima se nezaposlenost (naročito mladih ljudi i mladih u ruralnim područjima) pojavljuje kao veoma važno. Udeo nezaposlenih mladih ljudi u EU za 2011. godinu je oko 9% (EUROSTAT). Prema Anketi o radnoj snazi 2011. godine posmatrano prema ukupnom broju nezaposlenih, 18.2% stanovništva od 15-24 godine je bilo nezaposleno što je duplo više u odnosu na EU podatke. Ukoliko tome pridodamo i kategoriju 25-29 godina (koja je interesantna i zbog relativno dužeg prosečnog perioda studiranja u Srbiji), procenat se uvećava na 33.8% (ARS 2011: 81). Prema zvaničnim podacima stopa nezaposlenosti u Srbiji u aprilu 2012. godine bila je na nivou od 25,5% (RZS 2012a).

Još neki podaci iz nacionalne statistike ukazuju na globalne trendove u Srbiji koji odlikavaju stanje u ruralnim sredinama. Prvi podaci sa poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. (prema RZS 2012b) ukazuju na

apsolutni pad broja stanovnika u odnosu na 2002. godinu od nešto više od 377 000 stanovnika. Pritom porast broja stanovnika beleži samo Beogradski region, a svi ostali beleže apsolutan pad broja stanovnika. Pored pesimističnih podataka vitalne statistike, jasno su uočljive migracione tendencije koje govore o urbanoj koncentraciji pre svega u delu *Srbija sever* u Beogradskoj (Beograd) i Južnobačkoj oblasti (Novi Sad/ Petrovaradin), pri čemu u regionalnom smislu (Regiona Vojvodine koji ima apsolutni pad broja stanovnika) Novi Sad/Petrovaradin jedini beleže porast stanovništva u Vojvodini. U nekim od gradova pojedinih oblasti koje spadaju u *Srbiju jug* postoji porast stanovništva, npr. Kragujevac, Niš, Jagodina, Novi Pazar, Kraljevo... ali, posmatrano kao Region Šumadije i Zapadne Srbije i kao Region Južne i Istočne Srbije, beleži se apsolutni pad broja stanovnika (RZS 2012b). Činjenica je da se u Srbiji već dve decenije intenzivno odvija koncentracija stanovništva u nekoliko većih gradova (Beograd, Novi Sad, Niš, Subotica, Kragujevac) i izrazita depopulacija sela, ali sve više i deopopulacija manjih gradova u ruralnim područjima. Prema podacima iz Zakona o Prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, uočljiv je poseban problem prostornog razvoja u smislu izrazite regionalne polarizacije između Beogradskog regiona i Vojvodine i ostalog dela Republike. Prema pokazateljima razvoja realnog sektora privrede Republike Srbije dominiraju Beogradski region (41% preduzeća, 40,2% zaposlenih i 48,6% ukupnog prihoda Republike Srbije) i region Vojvodina (26,1% preduzeća, 24,6% zaposlenih i 28,5% ukupnog prihoda Republike Srbije). Beograd generiše oko 40% ukupnih investicija Republike Srbije, a nivo investicija po stanovniku u Beogradu je 2,5 puta veći od proseka Republike Srbije (Vlada R. Srbije 2010: 226).

Situacija u ruralnim područjima Srbije još je složenija ukoliko uzmemo u obzir visoko učešće nezaposlenosti na nacionalnom nivou, položaj i nezaposlenost mladih, dugogodišnje stanje socijalne i ekonomske krize u društvu i sl. U okviru ovakvog nacionalnog konteksta stanje u ruralnim sredinama Srbije koje obuhvataju 85% teritorije i 55% stanovništva (sa gustom od 63 stan/km²) je veoma teško mnogim relevantnim pokazateljima. Problema u ruralnim područjima ima veoma mnogo i iz začaranog kruga nerazvijenosti i siromaštva teško je izaći naročito u kontekstu nedostatka relevantnih politika i procesa deagrarizacije koja i dalje ima (i oduvek je imala) svoju ekonomsku, socijalnu, demografsku, kulturnu, političku i ostale dimenzije. Nedovoljna konkurentnost poljoprivrede Srbije i istiskivanje agrarne populacije iz „agrobiznis tržišne arene“ u Srbiji, u uslovima nerazvijene ruralne ekonomije i

nerazvijenosti velikog dela ruralnih područja još više pojačava trenutnu i buduću sliku razvoja i opstanka srpskog sela koje je po stopama siromaštva skoro duplo više pogođena od urbanih sredina. Stopa zaposlenosti u poljoprivredi Srbije je među najvišim u EU (oko 23%) i odražava sveprisutan veliki značaj poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji kao i nizak stepen diverzifikacije privrednih delatnosti u ruralnim oblastima Srbije, što za posledicu ima nedostatak prilika zazapošljavanje (MPŠV R. Srbije 2009: 6). Prema nekim analizama (Cvejić i sar. 2010; Bogdanov 2007; Bogdanov 2008) ruralno poljoprivredno stanovništvo predstavlja ubedljivo najsiromašniju socio-ekonomsku kategoriju u Srbiji, pri čemu postoje velike regionalne razlike, na primer, preko 43% ruralnog stanovništva u jugoistočnoj Srbiji, ugroženo je, u poređenju sa oko 11% u Vojvodini. Jedan od osnovnih uzroka ruralnog siromaštva je visoka zavisnost ruralne ekonomije od poljoprivrede i nedovoljno diverzifikovana privredna struktura. Polovina zaposlenih u ruralnim sredinama radno je angažovano u poljoprivrednim delatnostima u okviru porodičnih gazdinstava, a nezaposleni iz ruralnih sredina (od kojih je polovina nekada bila zaposlena izvan gazdinstva) imaju veoma visoko učešće dugoročno nezaposlenih (preko polovine). Oni ne samo da su isključeni sa tržišta rada, već i iz mera kojima se unapređuje zapošljivost populacije. Sa finansijskim siromaštvom se suočava 38,4% stanovništva, a materijalnom deprivacijom 35%. Vojvodina ima najmanji procenat stanovništva suočenog sa deprivacijom u naselju (1,7%), a Zapadna Srbija najveći (12,5%). Stanovništvo iz poljoprivrednih domaćinstava ima najviši procenat finansijskog siromaštva i visok procenat materijalne deprivacije (Cvejić i sar. 2010: 10-16).

Agrarni i ruralni razvoj: osvrt na ulogu mladih visoko obrazovanih stručnjaka u poljoprivredi

Mladi ljudi u ruralnim sredinama u Srbiji predstavljaju jedan od najznačajnijih činilaca za ruralni razvoj. Ova teza u jednom logičkom smislu nije sporna, ali zahteva dodatna pojašnjenja u skladu sa tim kako se ruralni razvoj uopšte razumeva i koji su to faktori koji mogu da imaju uticaja na složene procese ruralnog razvoja koji se u određenom društvu odvijaju. U pristupu ruralnom razvoju nužno je, pre svega, uvažiti stav da se radi o društvenom procesu koji je dugoročan i različit od dosadašnjih prilično uprošćenih centralizovanih modela planiranja ruralnog razvoja i u bliskoj vezi je sa pitanjima koje društvena teorija danas pokušava da problematizuje: pitanjima regionalnog razvoja i decentralizacije, odnosno, pitanjima (neo)endogenog i teritorijalnog razvoja; problematikom

održivog razvoja u socio-ekonomskom, ekološkom i svakom drugom smislu; mrežama odnosa relevantnih institucija i aktera; različitim strategijama života i rada poljoprivrednih gazdinstava i domaćinstava (farmerskih sistema); pitanjima nivoa i načina participacije, uloge civilnog društva, socijalnog kapitala, značaja socijalne inkluzije, borbe protiv (ruralnog) siromaštva i slično (Janković 2012: 629).

Iako je ruralni razvoj teško definisati, možemo poći od nekoliko ključnih elemenata (dimenzija) procesa ruralnog razvoja: ekonomske, socio-kulturne, ekološke i političke (institucionalne). Sve su ove dimenzije međusobno povezane, međutim, rasprava o ulozi ruralne populacije otkriva značaj i osobine ljudskog kapitala (ruralne populacije kao nosioca razvoja). U tom kontekstu, rasprava o mladim ljudima u ruralnim područjima dobija smisao, ukoliko se ima u vidu da se radi o najvitalnijem delu ruralne populacije koji po pravilu najčešće napušta ruralne sredine i time dugoročno utiče na njihovu devitalizaciju. Osnovna pretpostavka u konceptima endogenog razvoja je da se ruralna područja mogu razvijati jedino ukoliko postoji dovoljan broj mladih, vitalnijih i obrazovanih ljudi koji predstavljaju dinamičan i inovativan činilac razvoja. Kao što je pomenuto, paradoks se ogleda u tome da se sticanje viših obrazovnih kvalifikacija mladih iz ruralnih sredina može ostvariti jedino migracijom u univerzitetske centre. U toku procesa obrazovanja i boravka u gradovima mladi zadovoljavaju potrebe koje nisu mogle biti zadovoljene u ruralnim sredinama i pritom izgrađuju „ruralno drugačije“ preferencije i pogled na svet. Te preferencije – koje utiču na odluke o trajnoj migraciji ka gradovima – povezane su uglavnom sa zapošljavanjem, dalje obrazovanjem, stanovanjem, porodicom itd. Podrazumeva se da postoji i čitav niz drugih faktora koji stoje u pozitivnoj korelaciji sa odlukama o trajnoj migraciji ili povratku u ruralne sredine iz kojih potiču.

S obzirom na to da politika i praksa ruralnog razvoja nije primarni cilj istraživanja u ovom radu, važno ih je barem načelno smestiti u relevantne teorijske okvire diskusije o endogenim i egzogenim faktorima razvoja ruralnih sredina. Egzogenost dosadašnjih modela ruralnog razvoja je očigledna i ogleda se u centralistički planiranim merama i njihovoj realizaciji, kontroli i upravljanju ovim procesima. U ruralnim područjima ovo se najčešće odnosi na proces modernizacije poljoprivrede ili nekog drugog sektora, industrijalizaciju i urbanizaciju. Ovi procesi, po prirodi stvari egzogeni u odnosu na ruralne sredine, uticali su na čitav niz društvenih promena u selu i poljoprivredi (kako pozitivnih, tako i negativnih). Konceptije endogenog razvoja ruralnih sredina počivaju na

idejama koje su se razvile još osamdesetih godina dvadesetog veka, u sklopu kritika koje su – u teoriji i praksi ruralnog razvoja – upućivane dotadašnjim sektorskim, centralizovanim i egzogenim pristupima. Ove ideje išle su uglavnom u pravcu kritike modernizacije i ostalih egzogenih pristupa ruralnom razvoju, a koji su, prema nekim mišljenjima, u mnogim slučajevima predstavljali „zavisan, poremećen, diktiran ili čak destruktivan razvoj“ (Lowe 2003). U dualizmu razvojnih modela, endogeni razvoj determinisan je unutrašnjim snagama i resursima, endogenim iniciranjem procesa, participacijom lokalnih snaga u odlučivanju i trasiranju pravaca i dinamike razvoja, a njegovi ključni principi se zasnivaju na tome da specifični resursi (ljudski, ekonomski, kulturni, ekološki...) čine osnovu održivog razvoja. Tako posmatrano, a u kontekstu našeg istraživanja, ljudski resursi/kapital predstavljaju jedan od centralnih aspekata endogenog razvoja¹. Međutim, „kontinuirana migracija iz ruralnih područja i depopulacija nisu kompatibilne sa endogenim razvojem“ (Stockdale 2006: 354).

U uslovima nedovoljne modernizacije poljoprivrede, njene nedovoljne konkurentnosti u poređenju sa razvijenim zemljama, velikog značaja za nacionalne bilanse, ali i velikog značaja za život brojne ruralne populacije, sasvim je jasno da je uloga znanja i obrazovanja u sistemu znanja i informacija u poljoprivredi Srbije (pored čitavog niza drugih faktora) veoma velika. Značajno mesto u ovom sistemu svakako pripada visokom obrazovanju u poljoprivredi, odnosno, poljoprivrednim fakultetima koji treba da obrazuju stručnjake u poljoprivredi i doprinesu njihovoj inovativnoj ulozi u kreiranju, širenju i primeni naučnih saznanja. Tradicionalna uloga poljoprivrednih fakulteta i univerziteta u razvijenim zemljama širom sveta je odavno analizirana (vidi, van den Bor, Bryden and Fuller 1995) u kontekstu uslova koji dominiraju agrarnim, ali i ruralnim sektorom razvijenih tih zemalja. Uslovi u razvijenim zemljama su, u najkraćem, doveli su do kritičkog sagledavanja uloge poljoprivrednih fakulteta/ univerziteta u kontekstu obrazovanja stručnjaka koji treba da zauzmu mesto u podeli rada u sektoru poljoprivrede. Ova uloga trebala bi da bude revidirana u kontekstu koji u ruralnim područjima ovih zemalja preovladava: sve manji broj farmera, velika

---

¹ Važno je napomenuti da je distinkcija endogeno-egzogeno idealno tipska i da je ideja endogenog razvoja nastala na krilima kritike egzogenih, ali više kao „idealizovana deskriptivna suprotnost dominantnim obrascima razvoja“ (Slee 1994: 193, 194), nego kao realno moguća alternativa. Iz tih razloga brojni autori (npr. Ray 2000; 2006; Lowe 2003) naglašavaju da se radi ustvari o *neoendogenom* razvoju. Elaboracija odnosa endogeno-egzogeno je veoma složena i njome se u ovom radu ne možemo detaljnije baviti.

konkurencija, masovna proizvodnja i tržišni viškovi, problemi zaštite životne sredine, problem malog broja velikih farmi koje proizvode najveći deo poljoprivrednih proizvoda, različite strategije prilagođavanja velikog broja porodičnih farmi, pitanje diverzifikacije, zaposlenja u nepoljoprivrednim delatnostima, razvoj ruralne ekonomije, migracije i depopulacija ruralnih područja i pitanje ruralnog razvoja u celini (šire, van den Bor, Bryden and Fuller 1995).

Uslovi koji postoje u agrarnom i ruralnom sektoru u Srbiji u velikoj meri su različiti od onih u razvijenim zemljama. Njihovo celovito i sistematično navođenje u ovom radu naprosto nije moguće, ali uopšteno posmatrano svakako se radi o nedovoljnom stepenu modernizacije, konkurentnosti agrara, brojnim problemima u reformisanju agrarne strukture (udeo stanovništva u poljoprivredi, agrarni-posedovni odnosi i reforma zemljišne politike, neadovoljna efikasnost i nestabilnost sistema agrarne politike i državne podrške, institucionalna (ne)uređenost sektora i sl.), problemi koji se odnose na ruralnu strukturu (nerazvijenost mnogih seoskih naselja, migracije stanovništva, depopulacija i starenje sela i sl.).

U ovom kontekstu uloga poljoprivrednih fakulteta u Srbiji je dualna: s jedne strane, oni moraju da obrazuju stručnjake u poljoprivredi u pravcu njihove buduće uloge u ubrzanoj modernizaciji sektora, a, s druge, oni moraju da obrazuju kvalifikovane i inovativne kadrove koji će unaprediti potencijale ruralnih područja da na drugačiji način odgovore globalnim promenama. To znači da ovi kadrovi moraju biti sposobni da na inovativan način doprinose procesima koji su neminovni u razvoju *ruralne ekonomije*: diverzifikaciji delatnosti i prihoda na farmama, razvoju tržišnih niša, kreiranju nepoljoprivrednih poslova u ruralnim područjima, samozapošljavanju i podsticanju preduzetništva, razvoju lokalnih i regionalnih strategija ruralnog razvoja, razvoju agro i ruralnog turizma itd. Najkraće rečeno, njihova dualna uloga tiče se kako modernizacije sektora poljoprivrede, tako i uloge u „saniranju“ posledica modernizacije poljoprivrede (time i deagrarizacije), što bi se u najkraćem možda moglo imenovati funkcijom ruralnog razvoja. Tako shvaćen ruralni razvoj trebalo bi da predstavlja odgovor na posledice modernizacije i pokušaj da se bolje iskoriste svi resursi ruralnih područja i „ona učine vrednijim, atraktivnijim, pristupačnijim i korisnijim za društvo u celini“ (van der Ploeg et al. 2008: 3). Što se profesionalne orijentacije studenata poljoprivrednih nauka tiče, Bor, Brajden i Fuller (van den Bor, Bryden and Fuller 1995: 34) razlikuju nekoliko njihovih uloga, odnosno, pet različitih grupa njihovih budućih zanimanja: kreatori znanja (npr. naučna istraživanja), menadžeri znanja (posrednička uloga između

kreatora i korisnika npr. savetodavci, nastavnici, profesori, novinari...), korisnici znanja (npr. u ulozi farmera, ruralnih preduzetnika, istraživača...), moderatori znanja (u funkciji olakšavanja i obezbeđivanja sredstava za istraživanja npr. vladin i nevladin sektor, industrija, profesionalne organizacije, naučne fondacije...), podrška donosiocima odluka (stručna pomoć pojedincima i grupama u pripremanju i donošenju profesionalnih odluka). Kroz ovih pet grupa, pomenuti autori sažimaju čitav niz mogućih potencijalnih uloga studenata poljoprivrede u široko shvaćenom agrobiznis sektoru.

Mladi ljudi u ruralnim područjima Vojvodine: jedan pogled na buduće aktere u poljoprivredi i ruralnim područjima

Iz predhodno pomenutog posve je jasno da visoko obrazovanje u poljoprivredi predstavlja veoma važan faktor agrarnog i ruralnog razvoja. Problem se, međutim, nazire u kontekstu nužnosti migracije mladih iz ruralnih sredina u gradove kako bi se obrazovali u poljoprivrednim naukama i, u budućnosti, doprineli regeneraciji ruralnih područja. U kontekstu procesa deagrarizacije koji je prisutan i – u skladu sa tržišnim i drugim faktorima – sve intenzivniji u ruralnim područjima Srbije, postavlja se pitanje uloge i mogućnosti zapošljavanja budućih visoko obrazovanih kadrova u sektoru poljoprivrede. Još je važnije pitanje koliko mogućnost zapošljavanja utiče na odluke o trajnim migracijama. Među ključnim faktorima koji na ovu odluku utiču su svakako: 1. mogućnost pronalaženja zaposlenja u seoskim sredinama (bilo kakvog zaposlenja), zatim 2. zaposlenja u struci (poljoprivredno zaposlenje za visokoobrazovane stručnjake), 3. razvoj karijere (profesionalni izazovi i mogućnosti napredovanja u poslu), 4. očekivana primanja (plate visokoobrazovanih stručnjaka u poljoprivredi). Ovo su samo neki od faktora koji su u direktnoj vezi sa zaposlenjem i odlukom o trajnoj migraciji iz ruralnih područja u gradove, uzimajući u obzir kontekst ruralnih područja Srbije i nearazvijenost agrarnog sektora. Pored ovih, na odluku o migraciji svakako utiču i čitav niz drugih strukturalnih i individualno motivacionih faktora (eksternih i(ili) internih). Na ove faktore ćemo se kasnije osvrnuti.

U pomenutom empirijskom istraživanju učestvovali su studenti Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Istraživanje je obavljeno u toku školske 2010/2011. i 2011/2012. godine, na uzorku od 457 studenata ovog fakulteta (uglavnom prve i druge godine studija). Uzorkom su obuhvaćeni svi smerovi Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu,

praktično čitava jedna generacija studenata. Zašto su ovi studenti interesantna grupa za istraživanje? Pre svega želeli smo da analiziramo ko upisuje studije poljoprivrede, odakle studenti potiču, koji su razlozi za upis na studije poljoprivrede, kakva su očekivanja u vezi sa budućim zaposlenjem i mestom življenja sl. Isto tako, ova grupa studenata je interesantna i iz razloga što studenti (privremeno), a visokoobrazovani mladi ljudi iz ruralnih područja često trajno napuštaju ruralne sredine u Srbiji. Sveprisutni trendovi urbanocentričnog razvoja Srbije o tome nepobitno govore (uzimajući u obzir naravno i druge kategorije ruralne populacije). Međutim, studenti poljoprivrede predstavljaju jednu specifičnu grupaciju koja je prirodom svog posla u manje više direktnoj vezi sa poljoprivredom, ali i ruralnim područjima. Pojednostavljeno rečeno, njihova buduća profesija (u skladu sa njihovim opredeljenjem prilikom odabira fakulteta) je očekivano povezana sa ruralnim područjima u kojima se poljoprivreda kao delatnost odvija. Naš interesantan istraživački zadatak bio je da sagledamo stavove naših studenata o nizu pitanja koja stoje sa predhodno rečenim u vezi, odnosno, postavili smo retoričko pitanje: ukoliko studenti poljoprivrednog fakulteta nisu zainteresovani za rad u poljoprivredi i život u ruralnim područjima, koji onda jeste?

S obzirom na to odakle dolaze studenti Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu (mesto prebivališta) rezultati iz našeg uzorka pokazuju da je učešće studenata koji prebivalište imaju u selima i gradovima podjednako raspoređeno (selo 48.8%; grad 50.8%).² Ovo je interesantan podatak s obzirom na uobičajenu percepciju povezanosti studija poljoprivrede sa ruralnim, koja je možda bila očekivana naročito u odnosu na pojedine smerove (npr. ratarstvo, stočarstvo ili pak pejzažna arhitektura).³ Od ovih podataka interesantniji su, a možda i važniji, stavovi studenata u vezi sa razlozima upisa na Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu. Prema ovim podacima (Tabela 1), skoro 38% studenata iz našeg uzorka upisalo je studije poljoprivrede iz nekih drugih razloga, *a ne iz želje da studiraju odabrani studijski program*.⁴ Značajno učešće odgovora ove grupacije

---

² Treba napomenuti da studenti Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu uglavnom dolaze iz Vojvodine, ali i iz drugih krajeva Srbije (značajno manje), odnosno, da određen broj studenata dolazi i iz Republike Srpske.

³ U odnosu na upisani studijski program, podaci iz uzorka pokazuju da ipak ne postoje statistički značajne razlike u izboru studijskog programa prema prebivalištu studenta (Hi kvadrat 14.622, p – vrednost 0,2).

⁴ U kvalitativnoj analizi odgovora na pitanje *razloga upisa određenog studijskog programa*, od ukupnog broja odgovora oko 57% navelo je kao razlog to što im se studijski program sviđa (interesovanje), 26% da se radi o mogućnosti dobrog zaposlenja

studenata govori u prilog opšteg uticaja procesa deagrarnizacije i generalnog opadanja interesovanja za studije poljoprivrede koje se dešava manje više u svim razvijenijim zemljama, ali i percepcije mladih ljudi u vezi sa poljoprivredom kao zanimanjem.

Tabela 1: Razlozi za upis na studije poljoprivrede

Razlozi za upis na studije poljoprivrede	Broj studenata	Procenat
želeo/la sam da upišem poljoprivredni fakultet	281	61.5
poljoprivredni fakultet sam upisao/la pod uticajem roditelja/prijatelja	21	4.6
zbog lakšeg prijemnog ispita / lakše do budžetskog statusa	66	14.4
to je bila alternativa / želeo/la sam da upišem neki drugi fakultet	49	10.7
neki drugi razlog	37	8.1
U k u p n o	454	99.3
Nisu odgovorili	3	0.7
U K U P N O	457	100

Izvor: originalni podaci iz istraživanja autora

Ipak, u postojećim uslovima krize i troškova studiranja u Srbiji uopšte, kao i stanja agrarnog sektora, za pohvalu je kako se poljoprivredni fakulteti na tržištu takmiče sa problemom popunjavanja broja studijskih mesta (u poređenju sa nekim atraktivnijim fakultetima), odnosno, u kojoj meri i dalje (iz različitih razloga) studije poljoprivrede ostaju atraktivne potencijalnim studentima. Ovo svakako jeste pitanje *per se*, ali tome u prilog idu i naponi fakulteta u vezi sa podizanjem kvaliteta obrazovanja, modernizacijom i uvođenjem novih studijskih programa.⁵ U Vojvodini, kao agrarnom regionu, izbor studija poljoprivrede očigledno ima svoje opravdanje.

Jedno od važnih pitanja jeste i da li se porodice naših ispitanika bave poljoprivredom. Od ukupnog broja studenata u uzorku 41,6% je izjavilo da se njihova porodica bavi poljoprivredom, a na postavljeno pitanje u vezi sa stočarskom proizvodnjom, svega 15,5% je izjavilo da se bave nekom vrstom stočarske proizvodnje. Ukrštanjem podataka o razlozima upisa studija poljoprivrede i podataka o porodičnom bavljenju

---

(isplativosti, perspektivnosti), oko 8% da se radi o nastavku porodičnog posla (odnosno bavljenje sopstvenim biznisom), oko 5% je istaklo da nije upisalo željeni studijski program, oko 3% da je na studijskom programu iz razloga što se nalaze na budžetu i oko 2% da im je taj smer preporučio od strane neke osobe.

⁵ U odgovoru na jedno drugo pitanje u kontekstu budućih planova studenata, ohrabrujuće je da čak 95% studenata planira da studira i diplomira na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu, oko 3% planira da nastavi studije na nekom drugom fakultetu, manje od 1% planira da napusti studije i počne da radi, a oko 2% ima neke druge planove.

poljoprivredom (i stočarskom proizvodnjom), u našem uzorku pokazalo se ova dva parametra nisu međusobno zavisna ($\chi^2 = 8.866$: poljoprivreda $p = 0.065$; stočarska proizvodnja $\chi^2 = 15.283$ $p = 0.054$)⁶, što ukazuje na raznovrsnost „backgrounda“ studenata, a time i raznovrsnost razloga za upis na poljoprivredni fakultet. Međutim, ukoliko posmatramo isključivo studente koji su izjavili da se njihove porodice bavi poljoprivredom, udeo onih koji su želeli da upišu poljoprivredni fakultet je 68,9% (u slučaju stočarstva 77,5%), što ipak ukazuje na očekivanu vezu bavljenja poljoprivredom i želje za studiranjem na poljoprivrednom fakultetu. Veličina zemljišta koje obrađuju porodice studenata na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu, očigledno pokazuje velike razlike u odnosu na zvaničnu statistiku u Srbiji (koja ima dominantno učešće gazdinstava koja obrađuju do 5 ha zemljišta).

Tabela 2: Veličina zemljišta koju obrađuju porodice studenata Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu koje se bave poljoprivredom

Veličina zemljišta koje porodica obrađuje	Br. studenata	Procenat
1 – 3 ha	22	12.6
3 – 5 ha	24	13.8
5 – 10 ha	43	24.7
10 – 20 ha	34	19.5
20 i više ha	51	29.3
UKUPNO	174	100.0

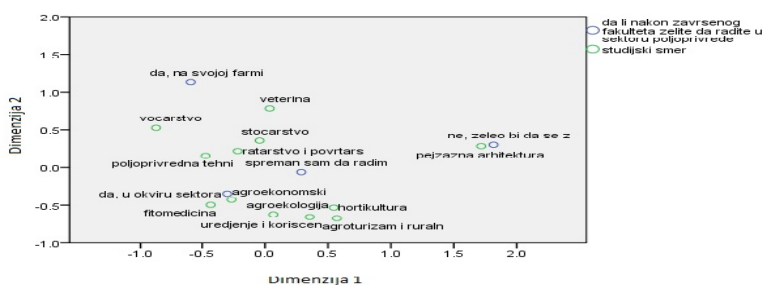
Izvor: originalni podaci iz istraživanja autora

Ukoliko zbirno posmatramo grupe preko 10ha, njihovo učešće je čak 48.8% u uzorku studenata (Tabela 2). Ovo govori u prilog tezi da gazdinstva koja predstavljaju srednja i veća gazdinstva pokazuju jasnu nameru da obrazuju svoje mlađe članove u poljoprivredi kako bi oni nastavili bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom. Od ukupnog broja studenata čije se porodice bave poljoprivredom, podeljen je stav u vezi sa pitanjem da li se može živeti samo od izvora prihoda iz poljoprivrede (54,1% da može, naspram 45,9% da ne može). Međutim, ukrštanjem veličine zemljišta koje porodica obrađuje i ovog pitanja, uočava se da

⁶ Isto tako, ukrštanjem prebivališta studenata (selo/grad) i razloga upisa na poljoprivredni fakultet, pokazuje se da ne postoje statistički značajne razlike u razlozima upisa na poljoprivredni fakultet prema prebivalištu studenta ($\chi^2 = 2.680$, $p = 0.613$).

između ta dva obeležja postoji visoko statistički značajna zavisnost ($\chi^2 = 20.524$ ($p = 0.001$), a vrednosti koeficijenta kontingencije $C=0.710$ i Kramerovog testa $V=0.713$ ukazuju da je povezanost jaka. Oni koji obrađuju veće površine zemljišta u relativno većem broju smatraju da se samo od tih izvora prihoda može živeti.⁷ U ovom kontekstu treba posmatrati i odgovore studenata na pitanje da li nakon završenog poljoprivrednog fakulteta žele da rade u sektoru poljoprivrede: 14,5% želi da radi na svom gazdinstvu, 50,4% želi da radi u okviru sektora (poljoprivrede, agrobiznisa), 8,9% bi želelo da se zaposli u nekom drugom sektoru i 26,1% je spremno da radi u bilo kom sektoru (u kojem može da pronađe zaposlenje). Posmatrano u odnosu na studijski program, korespondentna analiza (vidi, Čobanović, Sokolovska, Nikolić Đorić 2009) pokazuje da je najveće odstupanje prema budućem zanimanju u poljoprivredi izraženo kod studenata pejzažne arhitekture koji žele posao van sektora poljoprivrede (Dijagram 1).⁸

Dijagram 1. Dvodimenzionalni dijagram zavisnosti stava u vezi sa radom u sektoru poljoprivrede i studijskog programa

Izvor: originalni podaci iz istraživanja autora

Ka

Kao što je pomenuto, jedan od osnovnih uzroka ruralnog siromaštva u Srbiji je visoka zavisnost ruralne ekonomije od poljoprivrede i nedovoljno diverzifikovana privredna struktura. Polovina zaposlenih u ruralnim sredinama radno je angažovano u poljoprivrednim delatnostima u okviru porodičnih gazdinstava, a nezaposlenost u ruralnim sredinama karakteriše veoma visoko učešće dugoročno nezaposlenih. Pored zaposlenja, postoji

⁷ Od ukupnog broja studenata koji su naveli da smatraju da se može živeti samo od izvora prihoda iz poljoprivrede, grupacija onih od 10 i više ha čini ukupno 64%.

⁸ Obuhvaćeni studijski programi Polj. fakulteta u Novom Sadu: Ratarstvo i povrtarstvo, Vet. Medicina, Pejzažna arhitektura, Voćarstvo i vinogradarstvo, Stočarstvo, Polj. tehnika, Hortikultura, Agroekonomija, Agroekologija i zaštita ž. sredine, Agroturizam i ruralni razvoj, Fitomedicina, Uređenje, korišćenje i zaštita voda.

čitav niz drugih strukturalnih faktora koji (*zavisno od lokalnog konteksta seoske sredine*) mogu da imaju uticaja na odluke o migracijama: opšta socio-ekonomska nerazvijenost lokalne sredine, nerazvijenost infrastrukture (saobraćajne, komunalne, telekomunikacione...), nerazvijenost uslužnih servisa, nemogućnost transporta, zabačenost, pasivnost u lokalnoj sredini (ostarela populacija, nedostatak kulturnih i zabavnih sadržaja, besperspektivnost i nepostojanje lokalne dinamike...), veća izloženost prirodnim nepogodama itd. Teorijska stanovišta o problemu migracija iz ruralnih sredina već odavno su prepoznala delovanje tzv. *push* i *pull* faktora. Jedna od sistematizacija u ruralnoj sociologiji to ovako prikazuje:

Tabela 3: Razlozi za migracije selo – grad: push i pull faktori

Selo (push faktori)	Grad (pull faktori)
Manjak (obrađivog) zemljišta; (prikrivena) nezaposlenost, manjak kvalifikovanih radnih mesta, niski prihodi i nivo zarada, loši uslovi rada, nemogućnost napredovanja, socijalna kontrola i zavisnost, ograničene mogućnosti zasnivanja porodice, ograničene mogućn. obrazovanja, nezadovoljavajuća kulturna ponuda, monotonija i dosada, nedovoljno bogata ponuda roba i usluga, neadekvatne javne usluge, politička izolacija, nizak društveni status	bolji izgledi za egzistenciju, veća ponuda radnih mesta, raznovrsnije mogućnosti za rad, viši nivo zarada, bolje prilike za uspeh, ponuda lakseg rada, bolji izgledi za karijeru, anonimnost, pluralizam obrazaca ponašanja, mogućnosti zarade za žene, bolje obrazovne institucije, stimulativna duhovna/intelektualna atmosfera, raznovrsnost ponašanja, bolji uslovi za stanovanje, raznovrsna ponuda roba i usluga, zadovoljavajuće javne usluge, mogućnost participacije u političkom životu, viši društveni status

Izvor: Planck und Ziche 1979: 68

Pored pomenutih postoje i drugi *push* i *pull* faktori koji mogu da utiču na odluke o migracijama, ali je veoma važno razumeti ih *u njihovom međusobnom odnosu, kao i u specifičnom kontekstu određene geografske sredine* (lokalne zajednice, regiona) i *individua* (ali i njihovog domaćinstva). Geografski položaj, pozicija u mreži naselja, struktura ekonomije, stanovništva, priroda i intenzitet veza sa urbanim sredinama, lokalne institucije i organizacije i čitav niz drugih faktora na nivou lokalne sredine determinišu okvir za razumevanje migracija, kao što i socijalni profil potencijalnih migranata svakako determinišu razloge koji se percipiraju kao važni (migracije mlađih ili starijih, ekonomskih aktivnih ili neaktivnih, zaposlenih ili nezaposlenih, sa ili bez porodice, žena ili muškaraca i sl.). Delovanje strukturalnih i individualno motivacionih faktora je složeno i teško je precizno odrediti ključne faktore koji determinišu odluku o migracijama.⁹

⁹ Postoje i pokušaji kreiranja tipologije migranata iz zabačenih ruralnih područja zavisno od motiva (Stockdale 2002: 359) npr. obrazovanjem motivisani migranti (aspiracije za karijerom), zaposlenjem motivisani migranti (privremeni, samci, porodice), migranti iz ličnih motiva (obrazovanje, želja za urbanim životom, dr. uticaji), „begunci“ iz lokalne

Migracije mladih iz ruralnih sredina obično se povezuju sa migracijama u vezi sa obrazovanjem (privremene migracije), odnosno, dugoročno posmatrano zaposlenjem, karijerom, željom za urbanim stilom života i sl. Jedna od pretpostavki jeste da se o mladima iz ruralnih sredina može govoriti kao specifičnoj društvenoj grupi koja se suočava sa strukturalnim faktorima, mnogo više nego mladi u gradovima. Između ostalog, period tranzicije između mladosti i zrelosti za one mlade u ruralnim područjima koji imaju aspiracije ka (višem) obrazovanju, pretpostavlja veće tzv. „transkacione (migracione) troškove“ (Böheim and Taylor 2002: 371). Oni se ogledaju ne samo u direktnim troškovima poput čestog putovanja, stanovanja ili uopšte troškova školovanja (studiranja) u gradovima, već i u „troškovima“ koji se tiču gubljenja specifičnog ljudskog kapitala (npr. za poljoprivredna domaćinstva), informacionih mreža i kontakata, psiholoških troškova koji su povezani sa životom u novom okruženju, nedostatkom fizički bliske porodične i prijateljske podrške i sl. Uopšte, možemo generalno da govorimo o značajno većim „žrtvama“ koje mladi iz ruralnih sredina moraju da podnesu kako bi se obrazovali i imali uslove da konkurišu mladima iz gradova na nacionalnom tržištu rada. Oni se, u tom kontekstu, često suočavaju sa mnogim brojnim rizicima i situacijama „koje su uglavnom bile nepoznate njihovim roditeljima što uključuje manje sigurnosti u vezi sa tržištima rada, povećanim zahtevima u vezi sa obrazovanjem i obrazovanom radnom snagom... što iziskuje efektivnu mobilizaciju njihovih kapaciteta (Furlong and Cartmen 1997, prema Looker and Naylor 2009: 43). To implicira da se na individualnom nivou mladi iz ruralnih sredina moraju konstantno angažovati u „refleksivnoj konfrontaciji sa mogućim posledicama svojih izbora i akcija“ (Lehman, prema Looker and Naylor 2009: 41). Ovi autori smatraju da su iskustva mladih ljudi iz ruralnih sredina nedovoljno teorijski zaokružena i da oni imaju veće komparativne rizike nego mladi u urbanim sredinama (pre svega veća nesigurnost, fragmentacija i značajno više individualizovan tranzicioni proces koji nosi izbor obrazovanja i karijere na njihovom životnom putu).

S druge strane, postoje stanovišta koja smatraju da mladi iz ruralnih i urbanih sredina imaju slične potrebe i da nije potrebno stavljati naglasak na *mlade, već na lokalne seoske zajednice* iz kojih oni dolaze, a koje su uglavnom nosioci ograničavajućih strukturalnih faktora koji utiču na individualno motivacione faktore za migracijom (*život/ostanak ili povratak u lokalnu seosku zajednicu se često doživljava kao neuspeh*). Oni smatraju da je važno obratiti pažnju na *socijalni i prostorni identitet*

---

zajednice (urbano orijentisani, doživljavaju lokalnu zajednicu kao klaustrofobičnu i sl), kategorije sa ostalim motivima za migracije (oni koji traže bolji kvalitet života, usluga...; uglavnom porodice).

koji se formira životom u lokalnim seoskim zajednicama, s obzirom na to da se mladi ljudi (uopšte, a naročito oni iz ruralnih sredina) „kreću iz situacije u kojoj je njihov identitet pripisan ili se izvodi iz njihovih porodica iz kojih potiču, ka situaciji u koji je njihov identitet pregovaran između njih samih i drugih“ (Jones 1999: 2). U tom smislu, stavlja se akcenat na „interno-eksternu dijalektiku identifikacije“ koja, po njihovom mišljenju, leži u srži odnosa između delanja i strukture.¹⁰ Zapravo, postavlja se teza o mnogo složenijem odnosu *push* i *pull* faktora, odnosno, odnosu društvenog delanja i struktura. Prema ovom stavu, jedan od ključnih problema za istraživanja migracija leži u „objašnjenju ne zašto određeni ljudi napuštaju, već zašto određeni ljudi ostaju da žive negde. To podrazumeva da se ide dalje od istraživanja strukturalnih uzroka ka boljem razumevanju uloge individualnih faktora i društvenog delanja“ (Ibid. str. 4).¹¹

Naše istraživanje nije moglo da uzme u obzir kompleksnost svih pomenutih faktora, ali podaci pokazuju interesantnu situaciju: od ukupnog broja studenata Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu *nakon završenih studija 76,3% svoju budućnost vidi u gradu, a svega 23,7% u selu*. Ukrštanjem varijable prebivališta i stavova studenata u vezi sa budućim prebivalištem dobijamo sledeću situaciju (Tabela 4).

Tabela 4: Odnos prebivališta studenata Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu i stavova u vezi sa budućim prebivalištem

		Nakon završenih studija svoju budućnost vidim u ...		
		Gradu	Selu	Ukupno
Prebivalište	Selo	132	85	217
	Grad	206	20	226
Ukupno		338	105	443

Izvor: originalni podaci iz istraživanja autora

Podatak koji ponajviše „zabrinjava“ jeste da *od ukupnog broja studenata koji imaju prebivalište u selu, 60.8 % svoju budućnost vidi u gradu, što*

¹⁰ Drugim rečima, pitanje je „kako mladi ljudi definišu sebe u odnosu na zajednice u kojima žive i kako te definicije utiču na njihovo ponašanje... da li takav lokalizam može da bude motivacija da se ostane ili migrira, i kako se on konstruiše“ (Jones 1999: 3).

¹¹ U jednom obimnom britanskom istraživanju migracija došlo se do veoma interesantnih rezultata koji su uzeli u obzir odnose između čitavog niza različitih faktora: dinamike tržišta, vlasništva nad stanom/kućom i rezidencijalnom mobilnosti (radni status, karakter rada, porodična situacija, zaposlenost supružnika, menjanje posla, prihodi u domaćinstvu, vlasništvo nad stanom/kućom, broj osoba po sobi/kvadratnom metru stana, dužina boravišta u lokalnu, pol, etnicitet, obrazovanje, broj dece, razlozi migracija i ekonomske karakteristike područja i tržišta rada i stanova/kuća itd) (vidi, Böheim and Taylor 2002).

ukazuje na velike migracione preferencije studenata koji dolaze iz sela.¹² Od ukupnog broja studenata čije se porodice bave poljoprivredom, 73.2% imaju prebivalište u selu. Međutim, još je interesantnija situacija kada ukrstimo podatke o tome *da li se porodica bavi poljoprivredom i stavove u vezi sa budućim prebivalištem*: od ukupnog broja od studenata čije se porodice bave poljoprivredom (uključujući studente iz grada i iz sela), čak 61.1% svoju budućnost vidi u gradu. Međutim, ukoliko posmatramo *isključivo studente koji su iz sela i ukrstimo varijable bavljenja poljoprivredom i stavove o budućem prebivalištu* podaci pokazuju da 51.5% studenata (koji potiču sa sela) i čija se porodica bavi poljoprivredom pokazuju migracione preferencije ka gradu, odnosno, da od ukupnog broja studenata sa sela, čije se porodice ne bave poljoprivredom 76,5% svoju budućnost vide u gradu ($\chi^2 = 13.308$, $p = 0.00$, što ukazuje da postoji statistički značajna zavisnost između ovih varijabli, a vrednosti koeficijenta kontingencije $C=0.241$ i Kramerovog testa $V=0.249$ ukazuju da je povezanost slaba). S obzirom na to da ženska populacija češće migrira iz ruralnih područja, bilo je očekivano da ispitanice imaju veće preferencije ka životu u gradu: *od ukupnog broja ispitanica svega 14,7% svoju budućnost vidi u selu*. Ukoliko posmatramo *isključivo ispitanice sa sela*, 23,8% svoju budućnost vidi u selu, a ukoliko uvedemo i varijablu porodičnog bavljenja poljoprivredom, od ukupno 134 ispitanika (oba pola) čije se porodice bave poljoprivredom i koji su iz sela, svega 17 ispitanica (oko 12,7%) svoju budućnost vidi u selu¹³. Ovo možemo dovesti u vezi sa tradicionalnim kulturnim obrascem u ruralnim područjima da gazdinstvo, nastavak bavljenja poljoprivredom pa čak i zemlju u celosti preuzima muški naslednik. U kvalitativnoj analizi odgovora na pitanje koji su razlozi zbog mladi ljudi napuštaju sela, oko 32% ispitanika u uzorku smatra da je to nezaposlenost, 27% da su u

---

¹² Od ispitanika smo takođe dobili stavove u vezi sa tim kakve su šanse za zapošljavanje u sredini iz koje dolaze: 60% smatra da su šanse za zapošljavanje loše, a 6,2% da nikakve šanse ne postoje, dok svega 33.3% smatra da su šanse dobre. Po ovom pitanju ne postoje statistički značajne razlike između studenata iz sela i iz grada. Međutim, ukrštanjem odgovora na ovo pitanje, prebivališta i očekivanja u vezi sa budućim prebivalištem pokazuje se statistički značajna zavisnost u odnosu na selo kao prebivalište studenata, očekivanja od zaposlenja u lokalnoj sredini i stavova o budućem prebivalištu ($\chi^2 = 18.575$, $p=0.00$), a vrednosti koeficijenta kontingencije za selo kao prebivalište $C=0.284$ i Kramerovog testa $V=0.296$ ukazuju da je povezanost slaba. U procentima situacija je sledeća: od ukupnog broja studenata koji potiču iz sela i svoju budućnost vidi u gradu 83.3% smatra da su šanse za zapošljavanje loše ili da uopšte ne postoje.

¹³ $\chi^2 = 15.088$, $p=0.00$ pokazuje statistički značajnu zavisnost u viđenju budućeg prebivališta u odnosu na mesto pol i porodično bavljenje poljoprivredom. Vrednosti koeficijenta kontingencije za ispitanice sa sela, čije se porodice bave poljoprivredom $C=0.318$ i Kramerovog testa $V=0.336$ ukazuju da je povezanost srednja.

pitanju loši uslovi života u selu (infrastruktura, besperspektivnost, težak život, nerazvijenost, ali i ogovaranje i socijalna kontrola i sl), 21% smatra da je u pitanju bolji društveno-kulturni život u gradu, 9% da mladi beže od poljoprivrede kao zanimanja (teški poslovi), a 10% da je u pitanju obrazovanje. Ovi stavovi studenata poljoprivrede iz našeg uzorka su uglavnom u skladu sa pominjanim učincima *push* i *pull* faktora na migracione preferencije mladih ljudi iz ruralnih područja.

Zaključak

Teorijska stanovišta u vezi sa migracijama mladih ljudi iz ruralnih područja kao i stanovišta u vezi sa ruralnim razvojem uopšte, pokazuju da čitav niz faktora ima uticaja na to da li će mladi ljudi napustiti ruralne sredine ili ostati da u njima žive. Decenijsko zapostavljanje razvoja sela u Srbiji i posledice koje su danas prisutne u ruralnim područjima Srbije samo govore u prilog potrebi orijentacije na koncept ruralne politike. Takav koncept ruralne politike će osim stabilizacije agrarnog sektora i njegove ubrzane modernizacije, morati da se posveti ruralnom razvoju u sveobuhvatnoj povezanosti svih njegovih dimenzija: socio-ekonomske, demografske, ekološke, kulturološke pa i političke. Jedino svrstavanjem ruralne politike u red nacionalnih prioriteta (uzimajući u obzir demografske konsekvence urbanocentričnog razvoja i devitalizacije čitavih delova nacionalne teritorije i društva) doprinelo bi se potpunijem iskorišćavanju svih potencijalnih resursa kojima ruralna područja Srbije raspolažu kako bi ona bila korisnija, atraktivnija i pristupačnija za društvo u celini. Ostvarenje ovih ciljeva je veoma težak zadatak ukoliko u ruralnim područjima nema dovoljno mladih i obrazovanih ljudi koji svoj doprinos mogu pružiti inovativnim, dinamičnim i kreativnim rešenjima u sklopu lokalnog i regionalnog razvoja. Rezultati našeg istraživanja pokazali su da sveukupan kontekst stanja u kojem se nalaze poljoprivreda i sela u Srbiji utiče na migracione preferencije mladih budućih stručnjaka iz oblasti poljoprivrednih nauka za koje opravdano smatramo da su specifična društvena grupacija koja je, u najmanju ruku, prirodom svog poziva direktno ili indirektno povezana sa agrarnim i ruralnim. Značajan udeo studenata iz našeg uzorka (38%) upisuje studije poljoprivrede iz razloga koji nisu u vezi sa eksplicitnom željom za ovim specifičnim studijem, osim jednog dela studenata čije se porodice bave poljoprivredom (i stočarskom proizvodnjom). U ovom pravcu idu i rezultati koji ukazuju na to da čak 76,4% od ukupnog broja studenata Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu svoju budućnost vidi u gradovima, a ne u selima, uključujući i one koji su iz sela i bave se poljoprivredom (čak 51,5%). U skladu sa, nažalost, manje više poznatim migracionim preferencijama svega 14.7% ženske studentske populacije iz

našeg uzorka svoju budućnost vidi u selima, 23,8% od ukupne ženske ruralne populacije razmišlja na taj način, a uzimajući u obzir samo one ispitanice iz sela čije se porodice bave poljoprivredom, ukupno svega 17 ispitanica (oko 12,7%) imaju viziju svog života u selima.

Rezultati logističke regresije (šire, Agresti 2002) pokazuju da je kod studenata muškog pola veća šansa da vide svoju budućnost u selu. Pored toga veća šansa opredeljenosti za selo je kod studenata koji potiču iz seoske sredine, kod studenata koji smatraju da imaju dobru šansu za posao u sredini iz koje dolaze, kod studenata koji su opredeljeni za ostanak u Srbiji i čiji se roditelji bave poljoprivredom. Za grad se opredeljuju studenti koji posle fakulteta očekuju profesionalno napredovanje. Ovi pokazatelji su u skladu sa razlozima koje su studenti iz našeg uzorka naveli kao razloge napuštanja sela, a koji su identifikovani u teoriji i brojnim istraživanjima migracija mladih ljudi iz ruralnih područja.

Korišćena literatura

1. Agresti A. (2002). *Categorical Data Analysis*. Wiley Interscience. Hoboken. New Jersey.
2. Anketa o radnoj snazi 2011. godine. Bilten 550. Republika Srbija. Republički zavod za statistiku. Beograd 2012.
3. Bogdanov, Natalija (2007). Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija. UNDP. Beograd.
4. Bogdanov, Natalija (2008). Poljoprivreda. Ruralno siromaštvo u Srbiji. U Vukmirović, D. i Rachel, Smith Govoni (ur). Studija o životnom standardu. Srbija 2002-2007. Republički zavod za statistiku. Beograd.
5. Böheim, R. and M.P. Taylor (2002). Tied down or room to move? Investigating the relationships between housing tenure, employment status and residential mobility in Britain. *Scottish Journal of Political Economy*. Vol. 49. No. 4.
6. Bor, W. van der, Bryden, J.M. and A.M. Fuller (1995). Rethinking higher agricultural education in a time of globalization and rural restructuring. *European Journal of Agricultural Education and Extension*. Vol.2 (3). pp 29-40.
7. Cvejić, S., Babović, Marija, Petrović, Mina, Bogdanov, Natalija i Olivera, Vuković (2010). Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije. UNDP. Beograd.

8. Čobanović Katarina, Sokolovska Valentina i Emilija Nikolić-Đorić (2009). Statistical analysis of multiculturalism research in Vojvodina. *Teme* 33(4), 1481-1499.
9. EUROSTAT
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics
10. Jones, G. (1999). 'The same people in the same places? Socio-spatial identities and migration in youth. *Sociology*. Vol. 33. NO.1.
11. Looker, D. E. and T.D. Naylor (2009). 'At risk' of being rural? The experience of rural youth in a risk society. *Journal of Rural Community Development*. Vol. 4. No. 2.
12. Lowe, P. (2003). Neo-Endogenous Development, Territory and Rural Innovation.
http://www.sociologia.unical.it/rural_areas/paper/eng/lowe.ppt
(sept.2012)
13. MPŠV R. Srbije (2009). Plan strategije ruralnog razvoja Srbije 2009-2013. Beograd
14. Planck, U. und J. Ziche (1979). Land-und Agrar-soziologie. Ulmer Verlag. Stuttgart.
15. Ploeg, J. D. van der, Broekhuizen, R., Brunori, G., Sonnino, Roberta, Knickel, K., Tisenkopfs, T. and H. Oostindie (2008). Towards a framework for understanding regional rural development. In Ploeg, J. D. van der and T. Marsden (ed). *Unfolding webs*. Van Gorcum. Assen.
16. Ray, C. (2000). Endogenous socio-economic development in the European Union - issues of evaluation. *Journal of Rural Studies*. Vol. 16 (4). P. 447-458.
17. Ray, C. (2006). Neo-endogenous rural development in the EU. In Cloke, P., Marsden, T. and P. H. Mooney (ed). *Handbook of rural studies*. SAGE Publications.
18. RZS (2012a). <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>
(sept.2012)
19. RZS (2012b). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. Prvi rezultati. <http://media.popis2011.stat.rs/2012/DBR%2032272%20-%20Population%20Dashboard%20v16.swf> (sept.2012)
20. Slee, B. (1994). Theoretical aspects of the study of endogenous development. In Ploeg, J.D. van der and Ann, Long (ed). *Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development*. Royal Van Gorcum. Assen.
21. Stockdale, A. (2002). Towards a typology of out-migration from peripheral areas: A Scottish case study. *International Journal of Population Geography*. Vol. 8. P. 345-364.

22. Stockdale, Aileen (2006). Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration? *Journal of Rural Studies*. Vol. 22 (354-366).
23. Vlada R. Srbije (2010). *Zakon o Prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine*. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja. Beograd.